Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Stand van de Uitvoering 2023

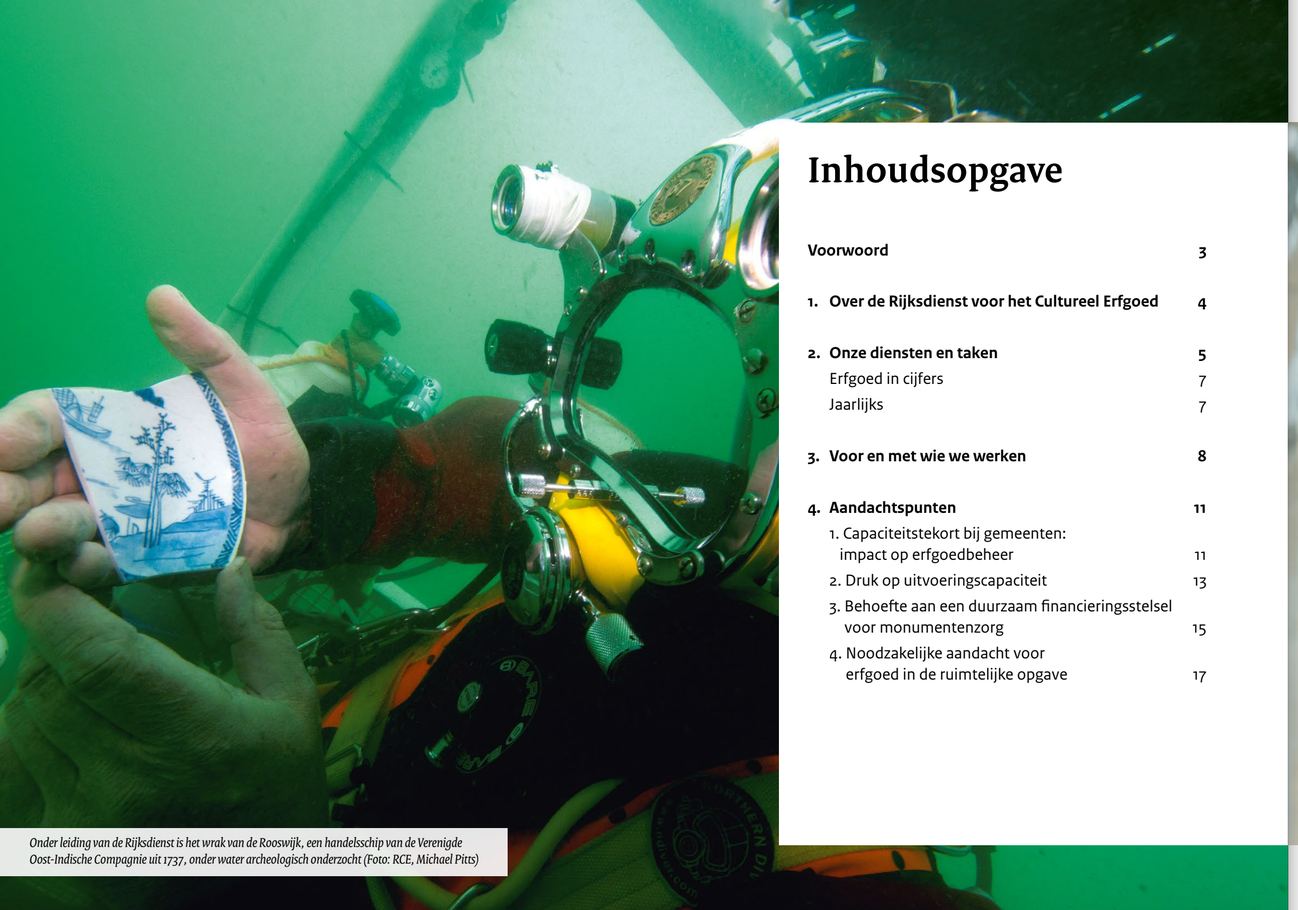

Onder leiding van de Rijksdienst is het wrak van de Rooswijk, een handelsschip van de Verenigde Oost-Indische Compagnie uit 1737, onder water archeologisch onderzocht (Foto: RCE, Michael Pitts)

Inhoudsopgave

Voorwoord 3

1. Over de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 4

2. Onze diensten en taken 5
Erfgoed in cijfers 7
Jaarlijks 7

3. Voor en met wie we werken 8

4. Aandachtspunten 11
1. Capaciteitstekort bij gemeenten: impact op erfgoedbeheer 11
2. Druk op uitvoeringscapaciteit 13
3. Behoefte aan een duurzaam financieringsstelsel voor monumentenzorg 15
4. Noodzakelijke aandacht voor erfgoed in de ruimtelijke opgave 17

Voorwoord

De toekomst een verleden geven en het verleden een toekomst. Daar staat de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) voor. De medewerkers van de Rijksdienst doen dit met hart voor erfgoed en voor iedereen die ervoor zorgt.

Cultureel erfgoed vertelt ons waar we vandaan komen en geeft ons houvast. Het vormt mede onze identiteit. Erfgoed is wat we de moeite waard vinden om aan volgende generaties door te geven.

De Rijksdienst ondersteunt eigenaren, overheden, vrijwilligers, wetenschappers, ontwikkelaars, adviseurs en alle andere betrokkenen bij het vervullen van hun rol in de erfgoedzorg. Dat doen we met kennis, advies en financiële middelen. Hierbij zetten we ons in om aan verschillende perspectieven ruimte te bieden. Want erfgoed maken we samen.

Het cultureel erfgoed in Nederland verkeert grotendeels in goede staat. Dat is mede te danken aan een goed functionerend erfgoed-stelsel waarin iedere dag vele tienduizenden professionals en vrij-willigers werkzaam zijn. Dat is iets om trots op te zijn als samenleving.

Wel staan we bij de uitvoering van het erfgoedbeleid voor enkele grote uitdagingen. In dit document benoemen we vier aandachtspunten die óf al langere tijd spelen, óf in de toekomst tot grotere vraagstukken en opgaven kunnen leiden. Bij elk aandachtspunt doen we een suggestie voor mogelijke oplossingsrichtingen. Zodat ons waardevolle cultureel erfgoed ook voor toekomstige generaties bewaard blijft.

Susan Lammers
Algemeen directeur
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

In 2023 is het rijksmonumentale Eise Eisinga Planetarium uit 1781 in Franeker als werelderfgoed erkend (Foto: RCE, Herman Zonderland)

1. Over de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Wij zijn de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Als directie van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap verbinden we praktijk, beleid en wetenschap en voeren we rijksbeleid voor het erfgoed uit. Samen met vele partijen, zoals andere overheden, erfgoedprofessionals en belanghebbenden uit het veld, streven we ernaar om het cultureel erfgoed te behouden en te versterken.

We hanteren daarbij drie uitgangspunten: erfgoed maak je samen, erfgoed vraagt om kennis en erfgoed is een vak apart. We willen dat cultureel erfgoed van iedereen is en een plaats heeft in de hedendaagse samenleving en die van de toekomst. Samen met de samenleving bepalen we wat tot ons erfgoed behoort, hoe we het waarderen en hoe we het inzetten voor maatschappelijke ontwikkelingen. We ondersteunen overheden, eigenaren, vrijwilligers en anderen met kennis, advies en financiële middelen. Onze medewerkers zetten zich in met passie voor erfgoed en voor iedereen die eraan bijdraagt.

Zo nodig wordt ieder schilderij dat de Rijksdienst voor exposities of voor lange tijd uitleent eerst gerestaureerd, zoals dit koningsportret uit ongeveer 1525 (Foto: RCE, Bas Kijzers)

2. Onze diensten en taken

Kennis ontwikkelen en verspreiden
Voor behoud, gebruik en ontwikkeling van cultureel erfgoed is het cruciaal om de juiste kennis op het juiste moment beschikbaar te hebben. We koppelen onze kennis aan actuele inzichten uit de erfgoedzorg en verrijken onze erfgoedkennis met de inbreng van derden.
Als rijkskennisinstelling dragen we zorg voor de kwaliteit en de borging van ons kenniswerk. We ontwikkelen kennis om de erfgoedzorg te ondersteunen.
Dat doen we samen met eigenaren, vrijwilligers, andere erfgoedorganisaties en kennisinstellingen, marktpartijen en andere onderdelen van de overheid.
We weten waar die kennis zich bevindt, welke ontwikkeld wordt en waar hiaten zitten. Om die te vullen doen we zelf onderzoek en werken we aan nieuwe manieren om kennis in landelijke en internationale netwerken uit te wisselen.
Onze experts dragen bij aan lessen in beroepsopleidingen, aan universiteiten en in onderwijs voor professionele erfgoedzorgers. Daarbij zetten we digitale technieken in om gegevens met elkaar te verbinden. Zo maken we erfgoedkennis breed toegankelijk en toepasbaar.

Adviseren en vergunningen verlenen
We geven praktische adviezen aan eigenaren en beheerders van diverse soorten erfgoed: van gebouwd erfgoed tot archeologie en van landschappen tot museale collecties. Ook overheden staan we bij met raad en daad bij de uitvoering van de erfgoedzorg die aan hen is toevertrouwd. De kennis en ervaring van onze regioadviseurs en specialisten vormen hiervoor de basis.

We verlenen vergunningen voor wijzigingen van archeologische rijksmonumenten. Onze adviestaken komen voort uit de wettelijke taken en het rijksbeleid dat de dienst uitvoert. Zo moeten gemeenten bij ingrijpende wijzigingen van rijksmonumenten het advies van de RCE inwinnen voordat ze besluiten over een vergunningaanvraag.
Onze adviseurs werken intensief samen met gemeenten en provincies en met erfgoedinstellingen, zoals de Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed, provinciale steunpunten en museumconsulenten. Het streven is om antwoorden op individuele vragen en praktijkervaringen te verwerken tot relevante, ontbrekende kennis en adviezen.

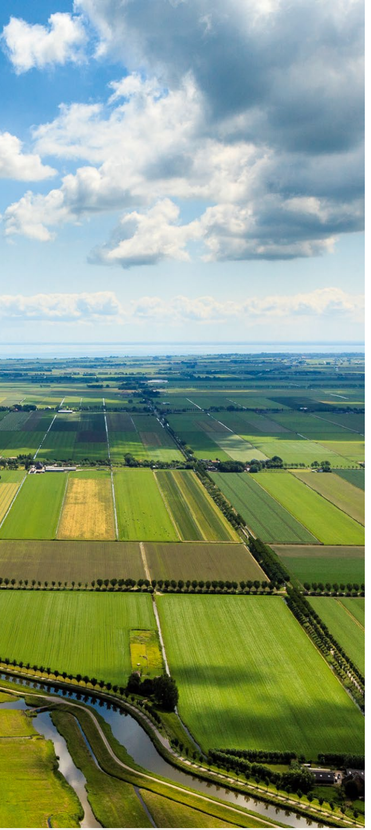

De Rijksdienst denkt graag mee over de invloed die de beslissingen van vandaag op het cultuurlandschap hebben (Foto: copyright Siebe Swart)

Ons advies aan gemeenten en eigenaren omvat suggesties over hoe ze monumentale gebouwen kunnen benutten, aanpassen en verduurzamen, hoe omgegaan wordt met dreigende verstoring van archeologische sites of hoe collecties ontsloten kunnen worden en kunst in de openbare ruimte wordt beheerd. Erfgoed wordt geraakt door maatschappelijke ontwikkelingen en vervult een rol in de leefomgeving. We brengen in beeld hoe erfgoed daarbij inspiratie en oplossingen kan bieden.

Financiële ondersteuning bieden
De RCE vervult niet alleen een rol als kennisinstelling, maar ook als uitvoeringsorganisatie. Een belangrijk onderdeel van onze werkzaamheden is het verstrekken van subsidies aan eigenaren om hun erfgoed te verbeteren. Deze subsidies zijn gericht op instandhouding, herbestemming en verduurzaming, en hebben tot doel om monumenten een duurzame toekomst te bieden. Op deze manier dragen we bij aan het behoud van ons waardevolle cultureel erfgoed en zorgen we ervoor dat het ook voor toekomstige generaties bewaard blijft.

Erfgoed in cijfers

61.729 beschermde rijksmonumenten

165 beschermde cultuurgoederen

1.466 archeologische rijksmonumenten

121.000 objecten in de rijkscollectie RCE

13 UNESCO Werelderfgoedlocaties

472 rijksbeschermde stads- en dorpsgezichten

In 2023

- **€ 140.000.000** aan verleende subsidies
- **500 adviezen** voor gebouwde en groene rijksmonumenten
- **50 vergunningen** voor archeologische rijksmonumenten
- **31.211 bruiklenen**
- **13.000 vragen** via de Infodesk
- **360.000 websitebezoeken**
- **40 kennisplatforms**

3. Voor en met wie we werken

Ons streven is om iedereen die voor het erfgoed zorgt te ondersteunen. We werken daarbij met veel partijen samen. Deze erfgoedpartners hebben verschillende verantwoordelijkheden en posities.

Eigenaren

Eigenaren van erfgoedobjecten vormen een belangrijke klantgroep voor de RCE. Zij zijn verantwoordelijk voor het beheer en behoud van collecties, monumenten, archeologische vindplaatsen en cultuurlandschappen. Het directe contact met zowel particuliere eigenaren van een individueel object als professionele beheerders van bijvoorbeeld buitenplaatsen, landschappen of museumcollecties brengt nieuwe eisen met zich mee voor onze dienstverlening, advisering en subsidieverlening. We streven ernaar om nauw samen te werken met eigenaren en om hen te ondersteunen bij het behoud en de ontwikkeling van hun erfgoed.
In onze communicatie met eigenaren zijn we betrouwbaar, toegankelijk, transparant en rechtvaardig. Medewerkers van onze Infodesk zijn elke werkdag telefonisch of per mail bereikbaar voor iedereen met vragen over cultureel erfgoed.

De erfgoedbranche

Ook erfgoedorganisaties, wetenschappers en professionals in de erfgoedsector behoren tot de partners van de RCE. Zij zijn actief op verschillende terreinen, zoals erfgoedonderzoek, educatie, archivering, restauratie en erfgoedtoerisme. We werken met deze organisaties en professionals samen door kennis te delen, netwerken te faciliteren en samenwerkingsverbanden te stimuleren. Daarbij hebben veel van onze medewerkers zelf een actieve rol in het (geven van) onderwijs en (het doen van) wetenschappelijk onderzoek.

Particulier initiatief

Nederlanders zetten zich in georganiseerd verband actief in om erfgoed te beschermen, te ontsluiten en levend te houden. Hun kennis en inbreng draagt bij aan onze ambitie samen erfgoed te maken. Het Verdrag van Faro dat uitgaat van gelijkwaardige participatie vormt hiervoor een basis.

(Lokale) overheden

Lokale overheden zijn een cruciale partner voor de RCE en de samenwerking is in de basis goed. Gemeenten, provincies en waterschappen spelen een belangrijke rol bij het opstellen en uitvoeren van beleid en regelgeving met betrekking tot erfgoedbescherming en ruimtelijke ordening.
We bieden ondersteuning en expertise aan deze overheden om hen te helpen bij het ontwikkelen van effectief erfgoedbeleid en bij het nemen van beslissingen over erfgoedkwesties.

Onderhoud door vakbekwame specialisten zorgt voor het behoud van rijksmonumentale gebouwen zoals deze stellingmolen uit 1814 (Foto: Stadsherstel Amsterdam, Normafotografia)

Tijdens een locatiebezoek adviseert de Rijksdienst gemeenten en eigenaren over mogelijkheden om monumentale gebouwen te gebruiken, te veranderen en te verduurzamen (Foto: RCE, Jarno Pors)

4. Aandachtspunten

Voor een goede uitvoering van het werk in en voor het erfgoedstelsel ervaren we enkele knelpunten waarvoor we aandacht vragen.

1. Capaciteitstekort bij gemeenten: impact op erfgoedbeheer

Wat is er aan de hand?
Binnen het gedecentraliseerde stelsel voor het cultureel erfgoed heeft de RCE een veelzijdige rol: we zijn ondersteuner van het erfgoedstelsel, kennisinstituut en uitvoerder van een aantal wettelijke taken op het gebied van aanwijzingen, adviezen en subsidies. Vergunningverlening en ruimtelijke ontwikkeling zijn primair de verantwoordelijkheid van andere overheden, waarbij de gemeenten een grote rol vervullen. De capaciteit en deskundigheid bij gemeenten op het terrein van erfgoed staan echter onder druk. De zorgpunten concentreren zich op 1) de uitvoering van de structurele wettelijke taken en 2) de verbinding van het erfgoed met diverse nieuwe, urgente opgaven (zoals de energietransitie, woningbouw, klimaatadaptatie en stikstofcrisis).

Voor de RCE komt dit het meest naar voren bij het proces van een ingrijpende wijziging van een rijksmonument, waarvoor een burger een vergunning bij de gemeente aanvraagt. De gemeente hoort dan advies in te winnen bij de gemeentelijke monumentencommissie, bij de RCE en soms bij de provincie. Doordat de capaciteit en deskundigheid bij gemeenten onder druk staan, worden die adviezen niet altijd (of niet tijdig) ingewonnen of betrokken bij de belangenafweging, en worden ze niet altijd gebruikt bij het toezicht op de uitvoering. Dit is ongewenst en heeft gevolgen voor de kwaliteit van de erfgoedzorg: kansen om erfgoed op een optimale manier te restaureren, her te bestemmen en/of te verduurzamen worden gemist of onvoldoende benut.

Daarnaast hebben gemeenten te maken met urgente opgaven zoals de energietransitie en de woningbouwopgave. Die hebben allemaal een ruimtelijke weerslag en daarmee invloed op het erfgoed. De RCE treedt op als adviseur in deze processen. Capaciteit en kennis bij gemeenten en provincies zijn nodig om erfgoed in deze opgaven mee te kunnen wegen. In de praktijk blijkt dat gemeenten moeite hebben om dit proces vanuit erfgoed goed vorm te geven.

Wat is er nodig om dit op te lossen?
De staatssecretaris van Cultuur en Media heeft al toegezegd te bekijken hoe zij de gemeenten wil ondersteunen. Begin 2024 is daarom het traject Erfgoed en Overheid gestart. Ondanks deze inzet blijft er naar verwachting een knelpunt bij de gemeentelijke uitvoering van wettelijke taken. Een goed werkende keten is essentieel voor effectieve samenwerking tussen bestuurslagen.

De Rijksdienst ontwikkelt nieuwe manieren om roerend erfgoed zichtbaar te maken. Met collectienederland.nl bieden we een infrastructuur aan waarmee digitale presentatie en verbinding van collectiegegevens mogelijk zijn (Foto: RCE, Jarno Pors)

2. Druk op uitvoeringscapaciteit

Wat is er aan de hand?
We constateren dat de uitvoerings-capaciteit in de sector en bij ons onder druk staat. Dit kent verschillende oorzaken.

Wet- en regelgeving zorgt soms voor een forse werklast, terwijl dit niet altijd nodig lijkt te zijn, zoals bij aanbestedingsprocedures. In een vakgebied waar soms maar één enkele aanbieder beschikbaar is, oefenen zulke procedures een onevenredige druk uit op de uitvoering. Vanzelfsprekend is aanbesteden een eerlijke manier om inkoop te regelen, maar bij een te beperkte markt van specialistische bedrijven is het stelsel gebaat bij meer flexibiliteit en vertrouwen.

Om de schaarse uitvoeringscapaciteit optimaal in te kunnen zetten, is het dringend gewenst de digitale ondersteuning en openbare vindbaarheid van erfgoedkennis en -data te versterken. Een groot deel van de relevante erfgoedgegevens is alleen analoog te raadplegen. Een versnelling van de digitale vindbaarheid vergroot de kennis en de uitvoeringskracht bij uitvoerders, eigenaren en initiatiefnemers. De capaciteit voor aanpassing van digitale systemen voor kerntaken, zoals de subsidieverlening, is eveneens beperkt. Bijkomend knelpunt is de krappe arbeidsmarkt voor IT-personeel.

In algemene zin kunnen de aangekondigde taakstellingen op de Rijksoverheid leiden tot extra druk op de uitvoering, zowel bij de RCE als bij eigenaren en andere overheden die vanuit het Rijk minder ondersteund kunnen worden.

Wat is er nodig om dit op te lossen?
De nadruk op wet- en regelgeving zorgt dat het proces van aanbesteden leidend wordt over het te behalen resultaat. Met een stuk meer flexibiliteit en vertrouwen kunnen we bepalen wanneer het nodig is om dit wel volgens de procedure te doen, maar wanneer er maar één specialist is op dit gebied willen we daarvan af kunnen wijken.

We kunnen als Rijksdienst structureler investeren in het automatiseren van bepaalde processen, waarmee ook de druk op onze IT-ondersteuning verlicht wordt. Ook zou een investering in loopbaankansen voor IT-ers in het publieke domein welkom zijn, net als sectorgerichte opleidingen en bijscholing. Dat laatste kan inhouden dat IT-professionals worden opgeleid in het digitaliseren van erfgoed, het ontwikkelen van digitale tentoonstellingen en het beheren van digitale archieven. Een investering in het I-traineeship van de Rijksoverheid biedt ook mogelijkheden.

De Rijksdienst zet zich in om historisch waardevolle boerderijen een duurzame toekomst te geven. Bijna 8.000 agrarische gebouwen zijn opgenomen in het rijksmonumentenbestand (Foto: RCE, Jarno Pors)

3. Behoefte aan een duurzaam financieringsstelsel voor monumentenzorg

Wat is er aan de hand?
We onderhouden direct contact met monumenteigenaren, beheerders van rijksmonumenten en uitvoerende branches over de uitvoering van financiële regelingen voor monumenten. Om daarbij in te spelen op actuele opgaven, stellen we toepasbare kennis voor de uitvoeringspraktijk beschikbaar. Zo stimuleren we opdrachtgevers en opdrachtnemers bij de instandhouding van monumenten om een goede uitvoeringskwaliteit te borgen en waar mogelijk een monument te verduurzamen.

Het huidige stelsel voor financiering van de monumentenzorg kent knelpunten en kansen om het instrumentarium beter toe te spitsen op de behoeften van eigenaren. Op dit moment wordt bijvoorbeeld niet de hele doelgroep bediend: met name de grote, complexe projecten en bepaalde groene monumenten vallen regelmatig buiten de boot. Ook is er een categorie rijksmonumenten die voor geen enkele subsidie in aanmerking komt. Voor woonhuiseigenaren bevat het stelsel eigenlijk onvoldoende prikkels om te lenen in plaats van subsidie aan te vragen. Tot slot is de subsidieregeling voor niet-woonhuis rijksmonumenten (Sim) voor kleine aanvragen relatief complex, terwijl de woonhuissubsidie juist weer relatief weinig voorwaarden stelt aan zeer grote aanvragen. Gezocht wordt naar een goede balans tussen het kunnen (blijven) sturen op kwaliteit aan de ene kant, en het aanbieden van eenvoudige, duidelijke en toegankelijke financiering aan de andere kant.

Wat is er nodig om dit op te lossen?
In 2023 is gestart met een verkenning naar het financiële stelsel voor monumentenzorg. Met als doel om de kwaliteit, samenhang en stabiliteit binnen het stelsel op de korte en de langere termijn te versterken. De RCE draagt hieraan bij met analyses van het gebruik van de huidige regelingen, het terugkoppelen van signalen uit de praktijk, het meedenken over mogelijke toekomstscenario's en het uitwerken van concrete verbetervoorstellen.

De verkenning heeft medio 2023 tot eerste resultaten geleid, waaronder een betere inzet van beschikbare leningsmogelijkheden bij het Nationaal Restauratiefonds. Medio 2024 ontvangt de Tweede Kamer de resultaten van de tweede fase van de verkenning naar de langjarige financiële ontwikkeling van de instandhoudingssubsidies. Belangrijk is dat daarbij ook wordt ingegaan op de wijze waarop verschillende doelgroepen bediend worden en op mogelijkheden voor het vereenvoudigen en harmoniseren van de verschillende regelingen. Zo weten eigenaren van rijksmonumenten beter waar zij aan toe zijn en kunnen wij hen beter ondersteunen.

Bij grote ruimtelijke veranderingen voorziet de Rijksdienst betrokken partijen van kennis en handvatten, zodat gebieden in ontwikkeling hun historische eigenheid kunnen benutten (Foto: Ministerie IenW, Raimond Kollman)

4. Noodzakelijke aandacht voor erfgoed in de ruimtelijke opgave

Wat is er aan de hand?
Nederland staat voor een aantal urgente maatschappelijke opgaven, zoals het woningtekort, de kwaliteit van de natuur, de transitie van de landbouw, de klimaatverandering en de verduurzaming van de energievoorziening. Deze hebben een grote ruimtelijke impact en raken de reeds aanwezige ruimtelijke waarden in Nederland. Cultureel erfgoed en ruimtelijk ontwerp kunnen een sleutelrol vervullen in een soepel verloop van verschillende ruimtelijke ontwikkelingsprocessen en -plannen. Het erfgoed is een belangrijke inspiratie- en kennisbron. Denk aan historische kaarten die laten zien hoe vroeger slim gebruik werd gemaakt van watersystemen en bodemstructuren. Of gebiedsbiografieën die vertellen hoe en waarom bestaande structuren van steden, dorpen en landschappen juist op die plek en in die vorm zijn ontstaan. Cultureel erfgoed is drager van de identiteit van een buurt, wijk, dorp, stad of landschap. Het biedt inwoners houvast, zorgt voor verbinding en vertelt het verhaal van de plek. Bovendien is erfgoed niet alleen een nationale opgave, maar gestoeld op diverse door Nederland ondertekende internationale verdragen.

Uit de evaluatie Erfgoed Deal blijkt dat de inzet van erfgoed (als kennis-, inspiratiebron en verbindende factor) in de grote ruimtelijke opgaven nog beter kan. Erfgoed is vaak in de beginfase bij de visie- en planvorming wel in beeld, maar verdwijnt richting de uitvoering naar de achtergrond. Erfgoed komt pas weer in het zicht tijdens de fase van vergunningverlening en realisatie. Dan ligt de nadruk vaker op ‘beschermen’ en is het te laat voor ‘benutten’. We zien ook dat erfgoedzorgers niet altijd even goed zijn aangesloten op de ruimtelijke planontwikkeling en dat met name gemeenten capaciteit en kennis tekort komen. Gevolg is dat de kracht van cultureel erfgoed niet ten volle wordt benut.

Wat is er nodig om dit op te lossen?
Om erfgoed beter te betrekken liggen er kansen om bij ruimtelijke ontwikkelingen de potentie van erfgoed in beeld te brengen. Maar ook om de plichten rond erfgoed eerder in het proces onderdeel van de afwegingen te maken. Het is essentieel om erfgoed gedurende het hele ontwikkelproces te integreren: van visie- en planvorming tot uitvoering en beheer. Erfgoed is een nationaal belang. Het rijksbeleid moet dat borgen en de regio-adviseurs van de RCE brengen dat bij partners in. Een nauwere samenwerking met erfgoedinstellingen, gemeenten en provincies en het versterken van kennis en capaciteit op lokaal niveau is daarbij essentieel, zoals ook al bij het eerste aandachtspunt is geconstateerd.

Om overheden te helpen erfgoed in ruimtelijke processen te benutten, ontwikkelen we diverse instrumenten, hulpmiddelen en voorbeeldprojecten. Dit doen we op ieder van de grote transities (landelijk gebied, verstedelijking, verduurzaming en klimaatverandering), samen met de partijen die voor de uitvoering van die transities aan de lat staan, van Nationaal Programma Landelijk Gebied tot Deltaprogramma, van Rijksvastgoedbedrijf tot ProRail. Daarbij is het uitgangspunt dat de ruimtelijke transities gecombineerde opgaven van nieuwe en bestaande waarden zijn. We denken na over hoe de omgang met die waarden geborgd kan worden in de organisaties die zich bezig houden met ruimtelijke ontwikkelingen. Hiermee krijgen ze vanzelfsprekende aandacht en worden de ontwikkelingen ‘erfgoedinclusief’.

Foto cover:
De Rijksdienst helpt eigenaren van archeologische rijksmonumenten, gemeenten en organisaties in de ruimtelijke ontwikkeling en de bouw om het verleden van de plek waaraan ze werken op waarde te schatten (Foto RCE, Jarno Pors)

Foto achter:
Experts van de Rijksdienst ondersteunen ook met adviezen op bijvoorbeeld het gebied van schilderwerk, interieur, historisch glas en natuursteen. Zoals bij de grote restauratie van de Utrechtse Domtoren (Foto: copyright Raymond Rutting)

Stand van de Uitvoering

Voor meer informatie over ons werk, raadpleeg onze Publicatie Missie, Visie, Strategie.

Informatie over de ontwikkeling en staat van het erfgoed in Nederland vindt u in De Erfgoedmonitor.

juni 2024

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Postbus 16003
800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl